

Oryantal Bağlamda Doğu Antropolojisi: Sankt-Petersburg Üniversitesinin Doğu Bilimleri Fakültesinde “Asya ve Afrika Halklarının Sosyo-Kültürel Antropolojisi” Adlı Yeni Yüksel Lisans Programı

Çev. Eva Qurbanova

St. Petersburg Üniv., Prof. Dr. Viktor V. Boçarov*

Makalede 2021 yılında Sankt-Petersburg Üniversitesinin Doğu Bilimleri Fakültesinde açılacak olan “Asya ve Afrika halklarının sosyo-kültürel antropolojisi” adlı yeni yüksek lisans programının yöneticisi ve danışman V. V. Boçarov, bu bölümün kurulmasının nedenlerinden bahsetmiştir. Boçarov’un fikrine göre, programın amacı “modernlik” araştırmalarını Doğu’nun kültürleri hakkında bilim olarak Doğu bilimlerinin koynuna geri döndürmektir. Bu yöndeki bilimsel araştırmalar Doğu’nun gelişim teorisinin ortaya çıkmasını sağlamalıdır, çünkü bölgedeki modern devletlerin toplumsal-siyasi tecrübelerinden toplanan materyaller bir taraftan açık şekilde evrenselliğin varlığını gösterirken, diğer taraftan Batı’daki süreçlerden şekil olarak farklılaşmaktadırlar. Aksi takdirde birçok veriye göre Batı’yı geride bırakan ülkeler bile “gelişmiş” statüsünde kalmaya mahkumdur. Bunun nedeni ise evrimci paradigmanın (“vahşilik-barbarlık-medeniyet”) hüküm sürmesidir, ki burada medeniyet neredeyse ideolojiye dönüşen, toplumun gelişim standardını teşkil eder. Böyle bir teorianin ele alınması sosyopolitik açıdan oldukça önemlidir, çünkü “geri kalmışlık” tartışması onu yenmeye yönelik Doğu’ya has devrimci bir slogan ortaya çıkarır, ki bu da yol açtığı kaos yahut insani âfet ile her zaman devletçiliğe tehdittir.

Anahtar kelimeler

Antropoloji, Bilimin metodolojisi; Doğu bilimleri, modernleşme, evrimleşme, gelenekselcilik.

2021 yılında S.-Petersburg Üniversitesinin Doğu Bilimleri Fakültesinde “Asya ve Afrika halklarının sosyo-kültürel antropolojisi” adlı yeni yüksek lisans programı açılacaktır. Bu program Petersburg/Leningrad okulun-

daki klasik doğu bilimciliğinin yaptığı gibi sadece Doğu’nun geleneksel kültürünü araştırmaya yönelik değil, bilimsel bir disiplin olarak modern kültürlerin de araştırılmasını hedeflemektedir.

* Боcharов Виктор Владимирович, доктор исторических наук, профессор, Санкт-Петербургский Государственный университет, восточный факультет.

2000'li yılların başında üniversitenin doğu bilimleri fakültesinde modern Doğu'nun araştırılması üzerine ilk kez yüksek lisans programları açılmıştır. Bunun nedeni bölgedeki ülkelerin belirli sosyo-ekonomik alana ulaşım uluslararası arenada önemli rol oynaması olmuştur. Tabii ki burada İslam adı altında boy gösteren uluslararası aşırıçılık önemli rol oynamıştır. Aynı zamanda artan "Doğu modası", ruhani, ritüel ve psikolojik tecrübeler: Budizm, şamanlık, Hinduizm (yoga) tesirleri de bunlara dahildir. Diğer önemli faktör de Doğu'dan Avrupa'ya ve Rusya'ya göç ile birlikte bu toplulukların yeni şartlarda "anlaşılmaması" olmuştur. Doğu araştırmacılarına yönelik ilgi bölgedeki devletlerle iş ilişkilerini düzenleyen yerel işlerde de artmıştır. Aynı zamanda gençlerin beşeri bilimlere artan merakı da belirli bir rol oynamış olabilir. Nihayet, Ruslar Doğu ülkelerini ziyaret etme, bilim insanları da yerinde saha araştırmaları yapabilme fırsatı elde etmiştir. Kısacası Doğu, Rus toplumunun geniş katmanı için cezbedici olmuştur.

Rusya'nın eğitim sisteminin bu gelişmelere kayıtsız kalması mümkün değildi. Sonuç olarak ülkenin birçok üniversitelerinde yeni doğmuş bilim merkezleri açılmış; bu merkezler Moskova, Saint-Petersburg, Kazan'daki geleneksel üniversitelerde ise, özellikle Petersburg Üniversitesinin Doğu fakültesi eğitim alanını geliştirmiştir. Bilhassa, yukarıda belirtilen yüksek lisans programları Asya ve Afrika ülkelerinin ekonomisini, siyaset ile uluslararası ilişkilerini, kültürünü araştırmaya yöneliktir. Dersler bu süreçlerin araştırılması üzerine tecrübeli olan eğitim kurumlarından alınmıştır. Temelde batı kültürünün araştırılmasında ortaya çıkan bir sanayi toplumunun gelişmesi için değişmez metotlar yer almıştır.

Lâkin, geleneksel topluma has olan ilişki katmanlarını ortaya çıkaran, gelenekselci olan bu araçlar, Doğu'nun modern kültürünün araş-

tırılmasına uygun değildir. Bu nedenle, alınan sonuçlar formel karakter taşımakta, durumun gerçekliğini yansıtmamaktadır. Bunu ekonomi örneğinde açıklayalım.

Geçen asrın 70li yıllarında İngiliz ekonomist Hart, makroekonomik verilere göre ağıktan ölmesi gereken halk ile tanışmak için Gana'yı ziyaret edince, halkın Doğu'nun ölçülerine göre oldukça kabul edilebilir bir yaşam sürdürdüğünü ve hatta bazı toplumsal grupların hayatta kalma mücadelesi vermek bir kenara, geliştiğini gördü. Birçok firmanın resmi kaydının olmadığı, vergi ödemediği, ticaretin kaçakçılıkla yapıldığı ve bunun da makroekonomik verilere yansıdığı ortaya çıktı. Kısacası, Hart kayıt dışı ekonominin varlığını buldu. Kayıt dışı ekonomi bugün araştırmacılar tarafından periferik değil, tam tersi Doğu'daki birçok ülke ekonomisinin temel unsuru olarak görülmektedir.

Bu sonuç, kayıt dışı ekonominin insanların gündelik hayatında geniş bir yer kapladığı, siyasi partilerin geleneksel sosyal-akrabalık veya teritoryel birleşme ile uyum sağladığı, aralarındaki rekabetin sadece farklı ideolojik-siyasi doktrine değil, geçmiş tarihe dayanan düşmanlığa da bağlı olduğu bu devletlerde toplumsal ilişkilerin her türü için doğrudur. Hukuk alanı sadece halk değil, siyasi elitler için de siyasi-hukuki evraklar dışında teamül hukuku ile de yönlendirilmektedir. Örneğin, Türk polisi evde eşlerinden şiddet gören kadınları eşlerinin yanına dönmeye ikna etmektedir, ki aslında yasaya göre kadınları hem eşlerinden hem de kendi ailelerinden de korumalıdır. Kısacası, gerçekte onların faaliyeti resmi mevzuata zıt olan, toplumun teamül hukukuna dayanmaktadır.

Genel olarak, modern Doğu'nun araştırılması globalleşmede batı yeniliklerini alıp kendi benliğini koruyan geleneksel kültürü bilmeden imkansızdır. "Kültür", "toplumdan" daha konservatiftir, tarihsel süreç içerisinde değişim

hızı “gelenekte” kalma hızından çok düşüktür. Bizim bilimimiz de doğu kültürünün araştırılması ile ilgilenmektedir.

Ödünç alınan programları izleyerek, doğu bilimci yüksek lisans öğrencileri kendi bilimsel çalışmalarında öğrendikleri kültürler hakkında bilgileri neredeyse kullanmıyor, bu veya diğer program için kullanılan araçlara başvuruyorlar.

Bu nedenle bizim yüksek lisans öğrencilerinin çalışmalarının seviyesi diğer bölümlerde Doğu ülkelerini araştıran öğrencilere göre düşüktür. Diğer bölümlerdeki öğrenciler ekonomi biliminde yer alan geniş paradigmalara hakimdir. Doğu bilimciler tarafından öne sürülen, araştırılan kültürün diline hakim olma iddiası havada kalıyor. Diğer kurumların araştırdığı faaliyet alanı (burada makroekonomi) İngilizce yazılı kaynak olarak vardır. Yine de özsaygısı olan uzman araştırdığı ülkenin dilini öğrenir. Dil, tabii ki kültürün diğer parçalara göre ağırlığı daha fazla olan, önemli bir parçadır.

Doğu bilimciler için ekonomi örneğinde araştırılan sorunda araştırılma konusu ekonomik kültür olmalıdır, çünkü yukarıda da bahsedildiği gibi bu diğer kültürler gibi birçok geleneksel tecrübeyi elde tutmaktadır. Bu antropologların araştırmalarına göre sadece ekonomik kurumların değil aynı zamanda sosyal-akraba gruplarının da iletişim yeri olup farklı anlaşmalar yapılan “Doğu pazarıdır”: evlilikler yapılır, karşılıklı destekler sağlanır, siyasi anlam ifade eden sorular çözülür vs. Buraya geleneksel üretim formu ve tecrübesini koruyan tarım alanını da dahil edebiliriz. “Gelenek”, ekonominin modern alanlarında da geniş bir yere sahiptir (Asya-Konfüçyüs kültürlerinde baba fonksiyonunu yerine getiren kurum başkanı vd.). Genel olarak şehirlerde kanunların çok pek fazla denetleyemediği bir sokak ticareti gelişmektedir.

Ekonomik kültür sadece üretimi değil aynı zamanda etnokültürel, dini düzenleyicilerin de yer aldığı tüketimi de organize eder. Sonuç

olarak, Doğu’da zaman zaman yüzde 80-90’ını oluşturduğu ve legal bir şekilde Doğu’da faaliyet gösteren (Japonya’da Yakuza) mafya kurumları dahil hayatın her alanında var olan, kayıt dışı ekonominin de araştırılması gerekir. Genel olarak, ekonomist-doğu bilimcilerin, diğer “modern” alanlardaki yüksek lisans öğrencileri gibi belirli kurumların dikkatini çekmeyen geniş araştırma alanı vardır. Gündelik hayatın “yazılmamış kanunlarla” beraber araştırılması sadece teorik değil pratik açıdan da önemlidir. Hayatın farklı alanlarında “dünyanın resminin” davranışlarını şekillendirdiği insanların motivasyonu uluslararası ilişkilerde, yatırımda vd. karar mercilerinden biri olan birçok devlet kurumu için ilgi çekicidir.

Açılacak olan programın amacı, modern Doğu araştırmalarını doğu kültürlerinin bilimi olarak ait olduğu yuvasına geri döndürmek. Belirtelim ki, sosyo-kültürel antropoloji ve doğu bilimleri arasındaki fark çok zor görülebilir. Her iki alan “diğerini” yani yabancı kültür taşıyıcılarını araştırmaktadır. Sosyo-kültürel antropolojinin kaynağını gündelik hayat, “milli karakter”, gelenek ve her şeyden önce “barbar”, “Asyalı” düşmanları ile ilgilenen antik düşünürlerin çalışmalarında, Kadim zamanda görmek mümkündür. “Öteki” ile iletişimden faydalanan uygulamalı tabiatı, varlığının her döneminde izlenmektedir.

Bu iki disiplinin, doğu bilimlerinin yazılı kaynaklarla filoloji ve tarih araştırmalarına yoğunlaşması yanı sıra sosyo-kültürel antropolojinin ise yazılı olmayan geleneksel kültür taşıyıcılarının gündelik hayatına yoğunlaşması ile 20. yüzyılın başında ayrıldığını söyleyebiliriz. Sonuç olarak, antropoloji için “sahada çalışmak”, bilim insanlarının “gözlem” yöntemini kullanarak “diğer” kültürlerle dahil olmak baskındır. Bunun nedeni yazılı olmayan kültürde geçmişini yeniden yapılandırma için güvenilir kaynak olmamasıdır. Neticede, araştırma

yönü geleneksel toplum kurumlarının ortaya çıkışından, tarihsel dinamiğinden, faaliyet ve dayanışma mekanizmalarını ortaya çıkarmaya doğru kaymıştır. Kısacası, sosyal artzamanlılığa olan ilgi eşzamanlılığa doğru kaymıştır.

Kolonyal sistemin çöküşü, Doğu bölgelerinde bağımsız siyasi oluşumların ortaya çıkması ile endüstri toplumunun araştırılması sürecinde ortaya çıkan ekonomi, sosyoloji, siyasi bilimler gibi “modern” bilimler de araştırmaya dahil oldular. Antropoloji ise bu ülkelerdeki halkların hayatını belirleyen geleneksel sektöre “hizmet” etmeye devam etti. Esasen globalleşme sürecinde bu bölgede yaşanan değişimler ele alınıyordu.

Ortaya çıkan iş bölümünde esas rolü “Soğuk Savaş” zamanında ideolojileştirme seviyesinin yüksek olduğu “modern” bilimler oynamıştır. İşte o zaman evrimcilik (neoevrimcilik) ideolojinin belirgin özelliklerini kazanmıştır. Özellikle 19-20. yüzyıllarda bilimde ortaya çıkan sosyo-kültürel gelişim teorilerine (Nikolay Danilevsky, Oswald Spengler, Arnold Joseph Toynbee, Immanuel Wallerstein) rağmen, “medeniyet” bir toplumun gelişiminin en üst mertebesi sayılmakta, “medeni toplumun oluşturulması” fikri adına edilen sadakat yeminleri ise siyasi elitler arasındaki tartışmalarda mütemadiyen yer almaktadır. Neoevrimci teori Doğu’nun progresif gelişimini “gelenek” çerçevesi içinde “modern” olanla (vahşilik/barbarlık ile medeniyet) mücadele içinde ele almakta idi, ki burada medeniyetin zaferi kaçınılmaz olarak görülmekte idi. Sonuç olarak, modernlik teorisinden, insanlık gelişiminin ortak çizgisinden bu veya diğer nedenle kaçınan rejimlerin çöküşü ile “tarihin sonu” ilan edilmiştir. Gerçekten de, iktidara gelen güçler sözde liberal-demokratik değerlere olan taahhütlerinden bahsediyorlardı: Pazar ekonomisi, güç ayrılığı prensibi, insan hakları.

Bugün yaygın olan düşünceye göre “tarihin sonu” ertelenmektedir, fakat bununla beraber toplumsal hayatta, Doğu haklarının ve devletlerinin düşüncesinde gelenekselcilik yok olmamış, tam tersi yerini daha da sağlamlaştırmıştır. Bu nedenle, bilimsel çevrelerde “neo gelenekselcilik” “arkaik sendrom” vs. gibi kavramlar konuşulmaya başlanmıştır. Belirtilen devletlerin farklı alanlarında bu durum sık sık görülmektedir: ekonomi, sosyal alan, siyaset, hukuk.

Nihayetinde Doğu, (zorla veya gönüllü) batı kültürünü (değerler, kurumlar) benimsemesine rağmen tarihsel süreçte kendi ekseninde ilerlemiştir. Bölgedeki devletlerin toplumsal hayatında ortaya çıkan düzen, kalıcı devrimciliğe yol açan elitlerin deklare ettiği hedefler ve değerler ile gerçek toplumsal siyasi tecrübe arasındaki uyumsuzluk bağımsız var oluşlarının tüm dönemlerinde *Doğu’nun ortak evrim teorisinin* oluşturulmasını güncel tutmaktadır.

Daha modernliğe doğru dönmeden önce 2000’li yıllarda S. Petersburg üniversitesinin doğu bilimleri fakültesinde klasik doğu bilimi çerçevesinde yazılı kaynaklara dayanarak (filoloji, tarih, maddi manevi kültür) geleneksel kültürler araştırılmıştır. “Modernlik” esasen Moskova doğu bilimcileri tarafından ele alınıyordu. Batılı meslektaşların araştırmalarında yer alan ve ampiriğe dayanan teorik çalışmalar üstünlük sağlıyordu. Modernlikle ilgili esasen bilgi sağlayan diplomatik ve ticari-ekonomik misyonlarda çalışanlar, uluslararası gazeteciler, bazen değerli bilimsel materyaller içeren, popüler bilimsel yayınlarda buldukları yerlerden bahseden kişiler idi. Daha sonra başkentte doğu bilimi kurumlarındaki yerleri de onlar almışlardır.

“Soğuk Savaş” şartlarında sadece evrimcilik değil, Marksizm de bilimsel teoriden ideolojiye dönüşmüştür. Esasen, bağımsızlık kazanan devletlerin elit tabakasını ekonomik gericiği aşmaya yardımcı olacak bir sosyalizme ikna

etmek için “sosyal oryantasyon” kavramı “ortaya çıkarılmıştı”. Bu yolda ilerleyen devletlerin başarıları yüceltiliyordu. Batı devletlerinde de aynı şekilde “özgürlük ve demokrasiyi” seçen devletler yüceltiliyordu. Üstün körü bir bakış açısı bile, her iki medeniyet türünün birbirinden farklı değil, bilakis benzer olduğunu gösterebilir.

Bu hususta, Batı'nın doğu devletinin “doğru” gelişim örneği olarak Mustafa Kemal Atatürk'ün inkılâbı zamanından bu yana değerlendirdiği Türkiye ilgi çekicidir. Türk modeli “Doğu'nun tek başarılı modernleşme ve demokrasi örneği” olarak “Arap baharı” sonrasında diğer yakın Doğu devletlerinin (Mısır, Suriye, Tunus vd.) de ulaşması gereken bir model olarak propaganda edilmiştir. Lâkin bugün, Türkiye'nin Avrupalılaşma yolundaki neredeyse bir asırlık çilesinden sonra Türkiye, Doğu devletleri için karakteristik olan şekli almaya başlamıştır; bu nedenle Batı “Türkiye'nin ölümünden” bahsetmektedir. Bu vaziyet, bir tarafta Doğu'nun evrimine ilişkin özel bir kavram geliştirmenin meşruiyetine, diğer taraftan ise modern siyasi kültürel Doğu gerçeklerinin araştırılması için neo evrimci metodolojinin saçmalığına inandırıyor.

Petersburg doğu bilimcileri “modernliğin alevlenen problemlerini” ele almaktan son ana kadar kaçmışlardır, ki aslında başkentteki enstitülerde bu araştırmalar geçen asrın başlarında başlamıştır. 70'li yıllarda Petersburg üniversitesinin doğu bilimleri fakültesinde dil, etnografi, tarih, materyal kültür ile ilgili nitelikli öğrenci çalışmaları desteklenmiştir. Tam tersi modernlik üzerine çalışmalar ise pek hoş karşılanmamıştır. Gerçekten de, “modernlik” hakkında tüm konuların analiz edilmesi gereken “sosyal oryantasyon” çerçevesi, işçi sınıfına dayanmadan sosyalizmin kurulmasını imkansız olduğunu düşünen Marksist teoriye zıttır. İşçi sınıfı ise birçok genç Doğu devletlerinde yoktu. Genel olarak sosyal bilimler için zor zamanda fakülte yönetimi, öğ-

rencileri ahlaksızlık, sosyal konformizm, kariyercilikten korumaya çalışmıştır. Yine de, nadir istisnalar dışında Doğu ülkelerinde saha araştırması yapma olanağı neredeyse yoktu.

Modern Doğu'ya dönüş ile Petersburg üniversitesinin doğu bilimlerinde yeni konular ve yeni yönler belirleyerek saha araştırma konusu netleştirme gerekliliği ortaya çıktı. Doğu Biliminin bilimsel bir disiplin olarak içeriğinin de düzenlenmesi ihtiyacı hasıl olmuştur: konu, metod, teori, kavramlar. Daha çok Petersburg doğu bilimcilerinin çalışmaları ile tanınmış doğu bilimciler olan Vadim Borisoviç Kaseviç ve Evgeniy İlyiç Zelenev redaksiyonu ile bilimin önünde duran yeni çağrılara cevap olarak iki kitap yayınlanmıştı. Fakat bu programın mantığı konuya bir daha değinmemizi gerekli kılmaktadır.

Doğu'yu özellikle genelde yapıldığı gibi coğrafik prensibe göre değil (Asya+Kuzey Afrika), halkın sosyo-kültürel özelliklerine göre ayırmak öne sürülmüştür. Coğrafi prensip her zaman Avrupa'nın araştırma konusu olan bölgeleri (Tataristan, Başkurdistan, Kalmukya) doğu bilimcilerin görüş alanından çıkarırdı. Bu tavrın bilimde daha önce görüldüğü de belirtilmelidir. Misâlen Karl Marx, sadece Asya'nın değil, Afrika ve Kolomb öncesi Amerika'nın erken ve orta çağ devlet oluşumları için karakteristik olan üretim tarzına, coğrafi bir terim olan “Asya”ya ithafen Asya Tipi Üretim Tarzı (ATÜT) adını koymuştur. ATÜT, insanlığın çizgisel gelişimi ve Batı'ya mahsus olan gelişim senaryosuna karşı türetilmiş bir teoridir.

Doğu hakkında *geri kalmış, tarihi olmayan, egzotik, medeni Batı'nın zıttı* gibi fikirler Antik zamandan başlayarak bugüne kadar yapılan Avrupalı düşünürlerin çalışmalarında görülmektedir. Nikolay Berdyayev “Batı-Doğu ikilemi, dünya tarihinin esas konusu ve eksenidir” diye belirtmiştir.

Özellikle bugün dünyanın ekonomik kriterlere göre gelişmiş “merkez” ve ona bağlı gelişmemiş “periferisi”, “dünya sistemi” içinde gösterilmektedir. Siyasi bilimlerde “batılı olmayan tarihsel süreç” kavramı vardır, ki burada batılı olandan farklı olarak geleneksel topluma has olan özellikler yansıtılmaktadır. Yerel doğu bilimci Leonid Vasilyev dünyanın “eşit olmayan, batı ve batı olmayan, kapitalist ve kapitalist olmayan” iki parçaya bölündüğünü söylemiştir. Batıya ait veya Batılı olmayana “kelimenin tam anlamıyla geleneksel Doğu ile” bağdaştırmıştır. Vasilyev, Batı ile Doğu’nun tarihi gelişim stratejilerindeki temel farklılıkların” varlığını öne süren “iktidar-mülkiyet” kavramını ortaya çıkarmıştır.

Böylelikle, “Doğu” adı altında, sosyo-kültürel özelliklerin Batı’dan farklı olduğu Asya, Afrika, Latin Amerika, Avustralya, anlaşılmaktadır. Farklılıklar henüz Eski ve Ortaçağda bile görülen bölgelerin farklı tarihi dinamik yörüngeleri ile açıklanmaktadır. Bu bağlamda Petersburg üniversitesinin doğu bilimcileri Avrasya ve Afrika’ya yakın olan Doğu bölgesine yoğunlaşmaktadır.

Doğu’nun siyaseten hürriyete özgürleşmesi ve devam eden globalleşme şartları ile beraber, Batı ile Doğu devletlerinin dış görüntülerindeki fark belli belirsiz bir hal almış, içeriksel fark ise hala değişmemiş, derin karakteristiğini sürdürmektedir. Günümüzde bölünen değerler ile ilgili zıtlıkların keskinleşmesinde bu durum daha net görülmektedir. Doğu’nun – kimi zaman Batı’nın kendi ekonomik menfaatlerine karşı – geleneksel değerleri savunması Batı’daki liberal elitlerin yaptırımları şeklinde negatif tutuma yol açmaktadır.

Petersburg oryantalistlerine göre Doğu’nun özelliğini gelenekselcilik belirlemektedir: “Bizler Doğu’nun özel kültürel-tarihi bir alan olarak belirlediği kültürel, sosyopsikolojik ve diğer özellikleri gelenekselci olarak kabul etmekteyiz.”

V. B. Kaseviç Doğu’yu ayıran özelliklerin en önemlisinin, “geçmişin” ve kolektivizmin değerlerine sadakat (mitolojik veya gerçek) olduğu herhangi bir hiyerarşik değer olduğunu belirtmiştir. Araştırma konusu olarak “gelenekselci toplum”, bilgi kaynağı ise “bu toplum temsilcilerinin konuştuğu dil ile o dildeki kaynaklar” gösterilmektedir. “Oryantalizm eşzamanlılık ve artzamanlılık içinde dil ve metinlere dayanarak geleneksel toplumların maddi ve manevi kültürü hakkında icra edilen bilimin kendisidir.”

“Gelenekselcilik değerleri” için söylenen fikirlerin geleneksel kültürler (geleneksel toplum) için geçerli olduğu düşünülmektedir. Ortaya çıkışının Max Weber ile bağdaştırıldığı, “gelenekselci/sanayi toplumu” artzaman çerçevesi içinde gelenekselcilik, geleneksel toplumdaki içtimai bireylere has olan ve sanayi toplumunda mevcut “rasyonel” faaliyete zıt sayılan irrasyonel bir faaliyet sayılır. Gelenekselciliğin ortaya çıktığı ananevi toplumda “gelenek” üyeleri tarafından yansıtılmamıştır, onlar bu konuda “filozofluk” yapmamış, sadece bir önceki nesillerin tecrübelerini “otomatik” olarak hayata geçirmişlerdir. Geçmişte (evrimin sanayi öncesi/geleneksel aşamasında) bu özellik Batı’ya aitti, “geleneğin” ya eleştiri ve yargılama, ya da koruma ve saygı çerçevesinde tekrar düşünülmesi ancak Aydınlanma döneminde başlamıştır. Esasen, Aydınlanma gelenek karşıtı idi, onun fikirleri hala Batı elitinin desteklediği değerlerinin temelinden alınmıştır.

Böylelikle, geleneksel faaliyet geleneksel kültür taşıyıcılarını karakterize etmiştir. Onlarla Avrupalı seyyahlar, misyonerler ve 20. yüzyılın başlarında daha bu kültürler batı etkisine maruz kalmadan antropologlar da karşılaşmıştır. Bugün ise dünyanın en ücra köşelerindeki insanlar bile iletişim araçlarının gelişimi sayesinde farklı hayat tarzlarının var olduğundan haberdardır, eğer onlar atalarının tecrübelerini devam ettiriyorsa da bunu değer (Weber’e göre

değer-rasyonel eylem) olarak kendileri seçmektedir. Bu nedenle bugün geleneksel toplumun gündelik hayatında var olan “geleneksel kültürlerle” değil de, taşıyıcıların bilinçli seçimi ile geleneksel davranış modelini yansıtan “gelenekselci” kültürleri araştırıyoruz.

“Geleneksel kültür” seyyahlar, misyonerler ve erken dönem antropologların materyalleri ile tarihi antropoloji, özellikle Britanya okulu tarafından yeniden yapılandırılmaktadır. “Gelenekselci kültür” özellikle doğu bilimcilerin modern araştırmalarının konusudur.

Gelenekselciliğin karakteristiği olan “geçmişin değerlerine sadakat”, geleneksel kültürlerde tarihi otorite, geçmişin kutsallaştırılmasıdır. Gelenekselci kültürlerde ise taşıyıcıların “kalbinde ve aklında” farklı kültürlerden alınan, geleceğin değerlerine dayanan birçok fragman vardır. Diyelim ki, modern Çin kültüründeki ideolojik fikirler, yani birçok taşıyıcının fikirleri, “Komünist geleceğe” odaklanmıştır. Ya da diğer Doğu kültürü taşıyıcılarının, en azından batı eğitimi alan siyasi elitlerin “medeni toplumun” kurulmasına odaklanmaları gibi.

“Kolektivist değerlere bağlılık” yani *apersonalizm* burada da geleneksel kültürlere göre değişiklikler arz eder. Sosyal bireyselleşme süreci de engellenemez şekilde yaygınlaşmakta ve devlet değeri öncelikli olsa da, toplumda bireysel değerleri savunan durumlar açıkça göze çarpmaktadır. Her halükârda “insan haklarının” ihlali ile ilgili sloganlar, Doğu devletlerinde devrime eşlik etmektedir.

Bu arada, eğer globalleşme etkisi ile kişisel seçim hakkı genişlese de bireyselleşme kolektif bilinç çerçevesinde gelişmektedir. Belirli gruba mensup olmak (aile, toplum, milliyet) sosyal ortamda hayatta kalmanın en önemli faktörü ve sosyal kimliğin esas belirtisi olmaya devam etmektedir. Genel olarak apersonalizme, doğu kültürünün bir parçası olarak yaklaşım en azından modern kültürlerde tartışılır durumdadır.

Doğu’da “sivil toplumu”, gelenekselci kültürlerde sosyal bireyselleşme araştırarak bu bölümün önemli parçalarından biridir.

Modern Doğu’nun araştırma konusunun altını çizerek neo gelenekselciliğin “gelenek” ve “modernin” ilişkisi neticesinde ortaya çıkan benzersiz sosyo-kültürel bir fenomen olarak bahsetmek gerektiği düşünülmektedir. Burada şekil olarak batıya benzer toplumsal süreçler içerik olarak gelenekselci ve tam tersi, “geleceğe” dönüş olarak deklare edilen durum aslında toplumun modernleşmesini hedeflemektedir. İşte tam da neo gelenekselcilik modern Doğu’nun kültürel, sosyo-psikolojik ve diğer özelliklerini belirlemektedir.

Bu özellikleri belirleyen birkaç esas sosyo-kültürel husustan bahsedelim:

- Ekonomide kayıt dışı ekonominin büyük rolü vardır; rüşvet, “arkadaş kapitalizmi”.
- Siyasette “imitasyon demokrasi”, yani batı demokrasisine uymayan rejimler.
- Hukukta “yazılı olmayan kanunlar” hakimiyeti, teamül hukuku, mevzuata zıt olan “kanunlar”.
- Devrimcilik: sosyalist, ulusal, “renkli”

Bu özellikler doğal olarak “geri kalmışlık”, “yetersizlik”, “arkaiklik” terimlerine uygundur.

Varlıkları, idareci ile özdeşleşen mevcut siyasi rejim tarafından açıklanmaktadır. Bu nedenle “renkli” devrimlerin sloganları her zaman “geri kalmışlığı” yok etmeye yöneliktir: rüşvet (nepotizm, traybalizm), otoriterlik, insan haklarının ihlali.

Aynı zamanda Doğu’nun gelenekselci kültürünün gerçeklik ile kıyaslanması ortaya çıkan “özgünlüğün” doğal karakterini göstermektedir. Buna ilaveten ekonomik antropoloji alanındaki araştırmalar örneğin, kayıt dışı ekonominin ülke vatandaşları için nimet olduğunu göstermektedirler. Antropolojik yöntemlerle yapılan De Soto’nun araştırmasında ekonomide “me-

deni” devletlerden alınan resmi kanunlara uymanın ekonomik açıdan elverişli olmadığı ispatlamıştır. Gerçi yazar bu meselenin nedenini demokratik olmayan yöntemlerle belirli grupları çıkarı için kabul edilen “kötü kanunlarda” görmektedir. Burada gözden kaçan, demokratik addedilen Doğu rejimlerinde de kayıt dışı ekonominin oldukça büyük yer kapladığıdır.

Benzer sonuca kendi çalışmalarında diğer araştırmacılar da varmıştır. Viktor Sumsy, Markos zamanlarında Filipinlerin ekonomik durumunu anlatırken aynı “yetersizlikleri” görüp aslında onların halkın çoğunluğunu teşkil eden alt kesim için elverişli olduğu sonucuna varmıştır. Pakistan’daki İngiliz antropologlar da Karaçi’deki yasa dışı yapılan ve yüksek rütbeli memurlar tarafından “üstü kapatılan” inşaatların sonuç olarak alt kesim insanların ev sahibi olmasını sağladığını görek benzer sonuca varmışlardır. Yine saha araştırmalarına göre, sıradan vatandaşlar hayatın farklı alanlarındaki gayri resmi durumları normal olarak karşılamaktadırlar. Şöyle ki, İstanbul’un fakir köşelerinde yaşayan Türk kadınları 1980 yılında Türk ekonomisinin dünya pazarına dahil olmasından sonra, evde çalışmaya, evlerine atölyeye dönüştürüp haftada bazen 70 saatten fazla çalışmaya başlamışlardır. Ve bu emeğe rağmen pazar değerlendirmesine göre aldıkları para çok azdı ve “medeniyet” açısından sömürülüyorlardı, kadınların bakış açısına göre ise onlar çalışmıyor, aile ve topluma ekonomik katkı sağlayıp toplumsal sermayelerini arttırıyorlardı (yani toplumda iyi kadın olmaya çalışıyorlardı). İşte bu durum toplum arasında imece prensibine dayanan ve dayanıklılık ile refah sağlayan uzun soluklu ilişkilerin başarısıdır. Son yılların antropolojik araştırmalarına göre, dini ideolojinin değil de belirtilen toplumsal karşılıklık ilkesinin, İslami partilerin Türkiye’de Müslümanları mobilize etmesinin esas nedeni olduğunu belirtmek gerekir.

Kayıt dışı ekonomi onları yok etmeye çalışan “renkli” devrimlerden sonra da tekrar canlanmış. Burada söz konusu olan kaynakların (maddi, siyasi, prestijli) kalabalık olmayan faal gruplar arasında bölünmesidir. Sıradan vatandaşlar kaos sonucu devletin gerilemesi ile ortaya çıkan bu devrime rağmen kaybeden taraf olmaktadır.

Doğu devrimciliği fenomeni özellikle ilgi çekicidir. Yukarıda bahsi geçen sloganların değişmemesi durumda devrimlerin tekrarlandığı açık bir şekilde ortadadır. Neredeyse Doğu’nun her devleti birkaç benzer durum yaşamıştır. Bu durumun neo gelenekseçiliğin belirtisi olduğu, kaynağının ise geleneksel toplumda batının siyasi kültürünün etkisiyle gerçekleşen ve alevlenen tartışmalarla ortaya çıktığı varsayılmaktadır.

Genel olarak, Doğu’nun sosyo-kültürel gelişimi, farklı kültürlerle rağmen, ilerleyen gelişim ile elde ettiği spesifik, evrensel özellikleri göstermektedir. Kavramın açıklanması için özel Doğu gelişim teorisi gerekmektedir. Doğu bilimciliğin bilimsel bir disiplin olarak statüsünün az olması Petersburglu bilim insanlarının da belirttiği gibi teorinin olmamasındandır. Bu tip bir teorinin geliştirilmesinde Doğu’nun tarihsel dinamiğini ele alarak özel bir yolla ilerlemek gerektiği düşünülmektedir. Farklılıklar, yukarıda da belirtildiği gibi Erken ve Ortaçağda da görülmüştür, yani geleneksel toplum çerçevesinde. O zamanlar Doğu sıklıkla toplumsal gelişimde (Arap devletleri, Çin vs.) Batı’yı geride bırakmıştır. Lâkin, 17-18 yy. modernleşmesi ile çöken geleneksel toplum derin sosyal-ekonomik transformasyona, bilim ve teknolojinin gelişimine neden olmuş, Batı Doğu’nun modernleşmesinde esas kaynağa dönüşmüştür. Başka bir deyişle, Batı iç nedenlerden dolayı modernleşmiş, Doğu’nun modernleşmesi ise iç nedenlerle ilgili olmuştur.

Batı’da ortaya çıkan endüstriyel toplum kendine uygun kültürler (ekonomik, siyasi, hu-

kuki) geliştirmiş, Doğu ise bu kültürleri dayatılarak veya isteyerek benimsemiştir, ki bu kültürler toplumsal ilişkileri de belirli şekilde değiştirecekti. Evrimin ilk modelini “merkezi” veya “toplumsal”, ikincisini ise “periferik” veya “kültürel” adlandırabiliriz.

Periferik gelişim batılı yeniliklerin yerel geleneksel kültüre işleme mekanizmasının araştırılması ile bağlantılı ampirik materyalin genellemesi ve bununla ilgili olarak yaşanan toplumsal ilişkilerdeki değişikliğini içerir. Bu konuda var olan araştırmalar geleneksel kültürlerin kendi önceliklerine göre gelen yenilikleri değiştirdiklerini düşündürecek veriler sunar. Sonuç olarak toplumsal içerik eğer modifikasyona uğradıysa bu yenilikçilerin beklediğinden oldukça farklı olmuştur.

Genel olarak geleneksel ve batı kültürünün ilişkisi gelenekselci kültürü oluşturmaktadır, ki o da taşıyıcıların eğitim seviyesi, sosyal statüsü, ikamet yerine bağlı olarak “kalbinde ve aklında” olan parçalardan ibarettir. Onların davranışını oluşturan dış ortam belirlemektedir. Ve bu geleneksel motiflerle ortaya çıkmış, fakat batı kültürünün kategorisi ve kavramlarında yorumlanmış olabilir; veya tam tersi.

Bu durumu, modern Türk materyalini oldukça derin araştırdıktan sonra güçlü grup kimliklerinin ve normların var olduğu toplumda bireysel özgürlüğe ulaşmanın kaçınılmaz olarak kolektif normlarla çakıştığını antropolog Leslie White göstermiştir. Fakat bu insanların her zaman şahsi hedeflerinden vazgeçtiği anlamına gelmiyor diyor White. Daha doğrusu gündelik hayat birkaç seviyede veya çerçevede aynı anda var olmaya devam eder. Başka bir deyişle, Doğulu insan tipini temsil eden bireyin stratejisi yerel kültürel mantığa uymalıdır.

Sosyo-kültürel antropoloji taşıyıcıların bilincinde gerçek davranış belirleyicilerinin ortaya çıkarmasına yönelik araştırma metoduna sahiptir. Bu ilk önce gözetimdir. Bugün bu yöntem

diğer kaliteli yöntemlerle beraber sosyolojide kullanılmaktadır: derin, özgür, gayri resmi görüşme, belgelerin geleneksel analizi vs. Onların kullanılması gelenekselci kültürün taşıyıcısının bilincinin çoğulculuğu hipotezinden ortaya çıkan metotla belirlenmektedir. Yine metotların kullanılmasını doğu kültürünün tarihsel araştırılması çerçevesinde, tarihsel antropolojinin ilgilendiği program belirlemektedir. Amaç: “dünya görüşünü” (bilincini) değiştirmek, bunun için de insanların gündelik hayatı ile ilgili kaynaklar gerekmektedir. Önemli olan tarihi karakterlere onlara has olmayan davranış şeklini ekleyerek tarihi modernleştirmeden kaçınmaktır. Farklı sosyal tecrübelerin varlık şekli anlamında kullanılan “kültür” kavramı psikoloji ile bağlantılıdır. Kültür, taşıyıcıların “aklında ve kalbinde”, düşünceler, semboller şeklinde “maddi taşıyıcılarından koparak insan bilincine yerleşip” orada yaşamaktadır. Kısacası antropolojik yaklaşım modern Doğu’yu araştırmak için birçok farklı olanak sağlamaktadır.

Konservatif olup tarihi dinamik sürecinde “arkaiki” içinde barındıran kültür, tarihsel psikolojiden ayrılmazdır. Bu da insan davranışının sadece kendi seçimi ile değil, bilincin derinliklerinde geçmiş hayat tecrübesinden kalanlarla belirlendiği anlamına gelmektedir.

Genel olarak, tarihsel aktörlerin davranışlarını anlamak için «tarihsel psikoloji» alanındaki gelişmelere başvurulamamak imkansızdır. Aron Yakovleviç Gureviç tarihi araştırmalarda psikolojinin rolüne dikkat çekerken şöyle yazmıştır: “Tarihi bir süsünden, daha ciddi ve temel konularına renkli bir ekleme için sosyal-tarihsel psikoloji araştırmanın önemli parçası haline gelir, çünkü o olmadan doğru ve derin bir şekilde tarihi anlamak imkansızdır”. Bunun gelenekselci kültürün taşıyıcısının davranışlarına da ait olduğu düşünülmektedir, çünkü “geçmiş” düşünüldüğü kadar derinde saklı değildir ve davranışları da sıklıkla etkiler.

Doğu'ya hakim olan siyasi liderlik özelliği ile neo gelenekselcilikle açıklanmaktadır. Eğer Batı'da siyasetin kişiselleştirilmesi ve karizmatik liderlerin ortaya çıkışı yeni bir hadise olarak görülüyorsa da, Doğu'da hatta modernleşme şartlarında bile karizmatik liderlik merkezi olmasa bile gelenekselci siyasi kültürün önemli parçalarından biri olmaktadır. Rusya, Türkiye, Ermenistan, İran, Azerbaycan, Orta Asya ve Yakın Doğu devletlerinin son on yılının siyasi ve sosyo-kültürel dinamiği toplumun birliği ve devletin faaliyeti için karizmatik liderin önemini gözler önüne serdi. Liderliğin "arkaik/"doğu" özelliklerinin devamlı ortaya çıkışı geri kalmışlık belirtisi olarak, hatta bazen bir liderin şahsi hırsları olarak değerlendirilmektedir. Bu tür yaklaşım, daha öncede gösterdiğimiz gibi neo evrimci bakış açısının sonucudur, bu bakış açısı modern Doğu'nun sorunlarını tamamen açmamıza izin vermemekte ve hatta medyatik "şablonlar" kullanmaktadır. Bu da uygulamalı alanlarda alınan

kararları etkilemektedir. Bu bağlamda, yaşanan olayların Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın yönetimindeki devletin "İslamlaştırılmasına" dayandırılan Türkiye gözer önündeki örnektir. Aslında Erdoğan ve partisinin seçimlerde desteklenmesi sadece ideolojik ("İslam") için yapılan seçim değildir, antropologların da gösterdiği gibi toplumsal mobilizasyonun sonucudur. Başka bir deyişle, "İslam faktörünü" aramak bu durumda modern Türk toplumu anlamak olanağı sağlamaz. Aynı şeyi Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın şahsiyet kültürü için de söyleyebiliriz. Batılı bir gazeteci veya uzmanın gözünde bu kültürün oluşması Erdoğan'ın kendisinin şahsi kaprisidir, fakat tarihsel antropolojik yaklaşım devlet başkanının kültürünün belirli fonksiyona sahip olduğunu ve bu nedenle belirli siyasi faaliyet gösteren kişiden bağımsız bir şekilde yorumlandığını göstermektedir. Bizim bakış açımıza göre saha araştırmalarına dayanan araştırmalar yüksek lisans programını ve Doğu'nun gelişim teorisini başarılı kılacaktır.

Kaynakça

- Hart K. Informal urban income opportunities and urban employment in Ghana // *Journal of Modern African Studies*. – 1973. Vol. 11. № 1. p 61-89.
- Введение в востоковедение. СПб, КАРО, 2011, 580 с.
- Бочаров В.В. Неписанный закон. Антропология права. СПб, АИК. 2013. 328 с.
- White J. Muslim Nationalism and the New Turks, Princeton University Press, 2014, 288 p.
- Гиренко Н.М. Взаимодействие культуры и общества. // *Социология племени. Становление социологической теории и основные компоненты социальной динамики*. СПб, Сагитон, 2004
- Бочаров В.В. Антропологическая наука и общество // *Журнал социологии и социальной антропологии*. №3. 2000. С.121-133.
- Бочаров В.В. Колониализм: общественный и культурный процессы // *Антропология власти. Хрестоматия по политической антропологии*. СПб.: СПбГУ, т.2. 2007. С.64-88.
- Концепции современного востоковедения. СПб. КАРО. 2013. 464 с.
- Нуреев Р.М. Сравнение экономических систем во времени; формационные подходы к анализу // *Экономический вестник Ростовского государственного университета*. Т. 8. № 1. 2010. С. 130-141.
- Неотрадиционализм: архаический синдром и конструирование новой социальности в контексте процессов глобализации / ред. Бочаров В.В., Попов В.А. СПб: ИВР РАН, 2019. 305 с.
- Бердяев Н. Судьба России (Опыт по психологии войны и национальности). М.: Мысль. 1990. 240 с.
- Wallerstein I. *The Capitalist World-Economy: Essays*, Cambridge University, 1979, 305 p.
- Pye L., Pye M. *Asian Power and Politics: The Cultural Dimension*, Harvard University Press, 1985, 430 p.
- Васильев Л.С. *История Востока т.2. М. : Юрайт, 2013. 788 с.*
- Васильев Л. С. Феномен власти-собственности. К проблеме типологии докапиталистических структур. / В кн.: *Типы общественных отношений на Востоке в средние века*. М., 1982. 273 с.
- Гофман А.Б. Традиционное или рациональное? Интерпретация традиции в творчестве Макса Вебера // *Социс*. №4, 2008. С. 120-129.
- Бочаров В.В. К вопросу об истоках «правового нигилизма» на Востоке (и в России) // *ЖССА*, №3, 2009, С.34-46.
- Бочаров В.В. «Революция» в общественно-политическом развитии Востока // *ЖССА*. Т.15, №6. 2012. с.213-221.
- Сото Э. де. Иной путь. Невидимая революция в третьем мире. М.: Catallaxy. 1995. 320 с.
- Сумский В.В. *Фиеста Филиппина*. Т. 1. М.: Восточная литература. 2003. 527 с.
- Харрисс-Уайт Б. 1999. Государственное регулирование и неформальный экономический порядок в Южной Азии // *Неформальная экономика: Россия и мир*. М.: Логос. С. 437-464.
- White J., *Islamist Mobilization in Turkey. A Study in Vernacular Politics*, University of Washington Press, 2002, 304 p.
- Бочаров В.В. Социально-возрастной конфликт и политические катаклизмы в российском обществе // *Антропология власти. Хрестоматия по политической антропологии*. СПб.: СПбГУ, т.2. 2007. С.448-465.
- Бочаров В.В. Африка и Россия как субъекты культурального развития // *Вестник Санкт-Петербургского университета. Востоковедение-Африканистика*. №3, 2012. С.3-14.
- Yoodenough W.H. *Cultural anthropology and linguistics* // Garvin, Paul L. (Hg.): *Report of the Seventh Annual Round table Meeting on Linguistics and Language Study*. Washington, 1957, No. 9. P. 167-173.
- Коул М. *Культурно-историческая психология: наука будущего*. М.: 1997. 432 с.
- Берк П. *Историческая антропология и новая культурная история*, НЛО, №5 // URL: <https://magazines.gorky.media/nlo/2005/5/istoricheskaya-antropologiya-i-novaya-kulturnaya-istoriya.html> (дата обращения 10.02.2020).
- Фрейд З. *Недовольство культурой*. М.: Фолио. 2013. 224 с.
- Гуревич А.Я. *Историческая наука и историческая антропология* // В.Ф., №1, 1988. С. 56-70.
- Бочаров В.В. *Власть и табу: о культурно-психологических истоках традиционализма* // *Культурно-историческая психология*. Т.13. №4. 2017. С. 109-117..

